

Leyla Aslan VİDADİ

Qərbi Kaspi Universiteti, Hüquq Psixologiyası, Magistr, II kurs

E-mail: leyla.v.aslan@gmail.com

**CİNAYƏTKARIN ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞMASINA TƏSİR GÖSTƏRƏN
AMİLLƏR**

Xülasə

Şəxsiyyətin formalaşması və inkişafı uzun və mürəkkəb prosesdir. Məqalədə həmin prosesdə baş verən hadisələr barədə ətraflı məlumat yer alır. Həmin prosesdə daxili və xarici amillər, bioloji və sosial faktorlar çox zaman bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur və hər bir insanın inkişafının hər mərhələsində hər bir faktorun rolu dəyişir. Həyatının gedişatında insanlar həyat təcrübələri, inanclar, vərdislər əldə edirlər və əksinə, hər hansı bir şeyi qəbul edərkən şəxsiyyət də davranışlarını tənzimləmək üçün sosial standartlara əsaslanır. Təkcə bu deyil, həm də ətrafı qiymətləndirmək, qəbul etmək və ya rədd etmək üçün daxilə, öz təcrübələrinə güvənirlər. Beləliklə, bu proses hər zaman hər bir insanın özünüqiymətləndirməsi və özünüdərk etməsi ilə bağlıdır və şəxsiyyətin özünütərbiyə prosesi, özünü təkmilləşdirmə prosesi ilə əlaqələndirilir. *Şəxsiyyət əsla bitmiş, tamamlanmış bir mövhum deyil, daimi təkmilləşdirmə tələb edən bir prosesdir...*

Açar sözlər: cinayətkar, şəxsiyyət, kriminoloq, cinayətkar davranış, hüquqazidd əməl

DOI: <https://doi.org/10.54414/PUBT6514>

Giriş

Cinayətkarın şəxsiyyəti kriminoloji tədqiqatların əsas obyektlərindən biridir. İnsanın davranışının dərk edilməsi vasitələrindən biri də məhz şəxsiyyətdir. Şəxsiyyət sözünün kökünə də nəzər yetirsək, ehtiva etdiyi anlama insanın hər birinin özünəxas sosial simasının olmasını diqqətə çatdırdığını görürük. Belə ki, şəxsiyyət sözü latın mənşəli “persona” sözündən yaranmışdır. Əvvəllər həmin söz Yunanıstanda aktyorların tamaşalarda istifadə etdiyi maska mənasını verirdi. Hansı ki, bu maskalar həm komik, həm də tragik vəziyyəti ifadə edirdi.

İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşması onun cəmiyyətdə digər insanlarla ünsiyyətdə olmasından da asılıdır. Ümumi olaraq fikri ifadə etsək, insanın şəxsiyyəti dedikdə, sosial psixoloji xüsusiyyətlərin cəmi nəzərdə tutulur ki, bu da onun sosial mühitlə qarşılıqlı təsirini və əlaqəsini özündə ehtiva edir. Cinayətkarın şəxsiyyəti struktura malikdir. Bu struktur kriminoloji nöqtəyi nəzərdən onu xarakterizə edən xüsusiyyətlərin cəmindən ibarətdir. Bəs cinayətkar şəxsiyyətin strukturuna nələr daxildir? Buraya sosial-

demoqrafik əlamətlər, cinayət hüquqi əlamətlər, sosial rol və status, ruhi xassə və xüsusiyyətlər, mənəvi xassə və xüsusiyyətlər şamil olunur. Cinayətkar şəxsiyyətin anlayışına dair müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir. Kriminoloq alimlər hesab edir ki, cinayətkar şəxsiyyət, əsasən, insanın hüquqazidd əməl törətməsinə imkan yaradan kriminoloji xüsusiyyətlərin toplusudur. Bir qisim alimin fikrinə görə isə cinayətkar şəxsiyyət ictimai təhlükəli yol seçən, ictimai maraqlara neqativ münasibət bəsləyən insanlardır. Ümumiləşdirib belə nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətkarın şəxsiyyəti cinayət törətmiş şəxsin davranışlarına təsir edən, həmin şəxsi xarakterizə edən sosial-psixoloji, sosial-demoqrafik, cinayət-hüquqi əlamətlərin, xüsusiyyətlərin, əlaqə və münasibətlərin məcmusudur. [4]

Müəyyən bir dövr ərzində elə xüsusiyyətlər meydana çıxır ki, şəxsin cinayət törətməsinə təkan verir. Habelə onun kriminogen şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir edir. Kriminogenlik cinayətə meyilli insanlarda özünü göstərir. Onu da qeyd edək ki, kriminogenlik insanda anadangəlmə mövcud olmur, zamanla neqativ mühitlə qarşılıqlı

təsiri prosesində ərsəyə gəlir. İnsanda yaranmış neqativ və ya pozitiv istiqamətlərin müqayisəsini aparmaqla cinayətin baş vermə ehtimalı təhlil edilir. Həmçinin nəzərə çatdıraq ki, biz cinayəti kriminogenliyin obyektiv və real nəticəsi olaraq hesab edirik. Fəqət kriminogenlik cinayətin törədilməsi ilə başlayıb, cinayətin sonlanması ilə də bitmiş olmur. Yəni kriminogen şəxsiyyətin yaranması, formalaşması hüquqazidd əməlin törədilməsindən çox öncə baş verir. Və cinayətin törədilməsindən sonra da kriminogenlik davam edə bilər. [2]

Əsas hissə

Bəlkə də dünyada romantik seriallardan sonra ən çox seriyası yayımlanan seriallar kriminal seriallardır. Amerikanın demək olar ki, hər bir ştatı üçün çəkilmiş "Criminal" serialının orta q nöqtəsi cinayətkarın tutulması və cinayətkarın cinayət törətmək üçün motivasiyasının izah edilməsidir. Bəs, insanı cinayətə sövq edən psixoloji davranışların səbəbi nədir? Yoxsa doğulanda hamı həqiqətən günahsızdır? Yoxsa insanın cinayətə meyilliyinə genetik faktorlar da təsir edir? Keçmişdə ailələrdə ailəsi cinayətkar olanlara qız vermək və almaqla bağlı sərt qaydalar var idi. Bu ənənəvi quruluşun bioloji əsası varmı? Sivilizasiyanın başlanğıcından bəri mövcud olan cinayət məsələsi müasir dövrdə elmi yanaşmalarda bu suallara cavab tapmışdır. İndi isə fərdi cinayətə sövq edən amilləri araşdıraraq.

Bioloji Risk: Əvvəla, cinayətə bioloji meyl nəzəriyyəsi hələ də bütün müəlliflər tərəfindən qəbul edilmir. Çünki bunu qəbul etmək əvvəlcə bu mövzuda ssenarisi olan "Minority Report" filminin reallığa çevrilməsinə səbəb ola bilər. Hansı ki, bu filmə detektiv Con Anderton, cinayətləri törədilməzdən əvvəl aşkar edən və psixi gücə malik olan kəşfiyyatçılar və bəzi texnoloji cihazlar sayəsində cinayətkarları yaxalayan xüsusi polis bölməsinin rəhbəridir. Bundan əlavə, hamımız körpələrin günahsız olduğuna inanmaq istəyirik. Gələk bioloji risk faktoruna. Bəzi kriminoloqlar hesab edirlər ki, biologiyamız bizi cinayətə meyilləndirə bilər. Fərddə avtonom oyanma, neyrobiologiya və neyroendokrin fəaliyyətindəki fərqlər cinayət əməllərinə meyl artırır. [9]

Mənfi Uşaqlıq Təcrübələri: Genetikamızı seçə bilmədiyimiz kimi, ailəmizi də seçə bilmərik. Bəzi insanlar valideynlərinin sevgisi ilə əhatə

olunarkən, bəziləri çox pis şəraitdə, sevgisiz, aqressiv mühitdə böyüyə bilər. Sonradan yeniyetməlik və yetkinlik dövründə cinayətkar davranışa meyl arta bilər. Tədqiqatlar göstərir ki, məhkum edilmiş cinayətkarların uşaqlıqda xoşagəlməz hadisələrlə üzləşmə ehtimalı cinayətkar olmayanlara nisbətən düz dörd dəfə çoxdur. Təbii ki, bir çox istisna hallar var. Ted Bundy nümunəsinə baxdıqda onun hörmətli bir ailədə məhəbbətlə böyüdüyünü görürük.

Mənfi Sosial Mühit: Jim Rohn "Ətrafımızdakı beş insanın ortası sizsiniz" deyərək həyatımıza gətirdiyimiz insanları və düzgün mühit seçməyin nə qədər vacib olduğunu vurğulamışdı əslində. Sadəcə olaraq yüksək cinayət nisbəti olan bir məhəllədə yaşamaq cinayətə meyilli olma ehtimalını artırır. Lakin cinayətkarların ətrafında olmaq ətraf mühitimizin davranışımıza təsirinin yeganə yolu deyil. Araşdırmalar göstərir ki, sadəcə yoxsulluq içində yaşamaq belə "həbsə doğru yol" ehtimalını artırır. Dolanışığı təmin etməkdə çətinlik çəkəndə insanlar güclü stress keçirir və təəssüf ki, cinayətə daha çox əl atır, cinayəti çıxış yolu olaraq görməyə başlayır.

Maddə asılılığı: Alkoqol bütün pisliliklərin kökündürmü? Nəzərə çatdıraq ki, tək-cə spirtli içkilər deyil, narkotiklər, psixotrop maddələr də insanların cinayətə meylini artıran amillərdəndir. Amerikada həbsxana əhalisinin 85%-i həddindən artıq narkotik və ya spirt istifadə edib. Bundan əlavə, tutulma zamanı insanların qanunsuz narkotik istifadəsi testinin müsbət çıxma nisbəti 63% -dir. Alkoqol kimi bəzi sərxoşedicilər bizim tormozlarımızı azaldırsa, kokain kimi digər maddələr sinir sistemimizi həddindən artıq stimullaşdırır. Bütün hallarda sərxoşedici maddələrin törətdiyi fizioloji və psixoloji dəyişikliklər özümüzü idarə etməyimizə və qərar qəbul etməyimizə mənfi təsir göstərir və bilavasitə cinayət əməlinin törədilməsinə gətirib çıxarır. Bundan əlavə, alkoqola, maddələrə bağımlı olanlar zərərli vərdişlərinin əvəzini ödəmək üçün cinayətə də baş vura bilərlər. Əlqərəz, qeyd etmək gərəkdir ki, alkoqolizm nəticə etibarilə cinayətə, hüquqazidd davranışlara gətirib çıxaracaq. Eləcə də cinayət törədən şəxslər, əvvəl-axır alkoqola meyl edəcək. Hətta maddə asılılığı, alkoqolu əldə edib istifadə etmə istəyi oğurluğa, xuliqanlığa, tamahkar, tamahkar-zorakı cinayətlərə gətirib çıxarır. Burdan da görünür ki, hüquqazidd

davranışla alkoqolizm, maddə asılılığı qarşılıqlı təsirdədir. [10]

Kriminogen şəxsiyyətin formalaşması və inkişaf mərhələrinə diqqət etsək, aydın şəkildə dörd mərhələnin nəzərə çarpdığını görürük. Birinci mərhələdə ta uşaqlıq dövründə sosial qadağalara, ictimai maraqlara laqeyd münasibətin formalaşması özünü göstərir. İkinci mərhələ artıq şəxs cinayət məsuliyyətinə səbəb olmayan hüquqpozmalar törədir, qeyri-əxlaqi hərəkətlərə yol verir. Cinayətin törədilməsi ilə kriminogen şəxsiyyət formalaşır, hansı ki, bu da üçüncü mərhələ olaraq qeydə alınır. Fərdin kriminallaşmasının səciyyəvi xüsusiyyəti kimi cinayətin törədilməsi qanunauyğun faktıdır. Son mərhələ isə şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması anından başlamış hesab olunur. İndi isə həmin şəxsin qarşısında 2 yol var. Onun şəxsiyyətinin kriminogenliyi yox ola da bilər, gələcəkdə kriminallaşmağa davam da edə bilər. Əgər şəxs islah olunaraq pozitiv həyat tərzini seçərsə, onda kriminogenlik də yox olar. İslah olunduqdan sonra yenidən daha bir cinayət törədəcəksə, o zaman şəxsiyyəti, əlbəttə, kriminallaşacaq.

N.D.Qomonov, V.P.Yemelyanov, S.V.Borodin, A.P.Zakalyuk kimi kriminoloq alimlər son elmi araşdırmalardan sonra sübuta yetirmişlər ki, şəxsin cinayətkar davranışına təkan verən əsas faktorlardan biri də fiziki və ya psixi anormallıqlardır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bioloji faktorlar, psixi və fiziki anormallıqlar şəxsin kriminallaşmasını stimullaşdırır, habelə istiqamətləndirir. Bəs, yaxşı, psixi və fiziki anormallıqlara nələr daxildir? Ruhi fəaliyyətin pozulması, ruhi xəstəlik, yəni psixopatiya; alkoqolizm, narkomaniya, şizofreniya psixi və fiziki anormallıqlara şamil olunur. [5] Təbii ki, bu hal avtomatik olaraq hüquqazidd əməlin törədilməsinə səbəbiyyət vermir. Nəzərə çatdıraq ki, yalnız bir psixi və fiziki pozuntu halı yox, bir neçə hal kompleks şəkildə psixoloji sindrom halını alaraq cinayət törədilməsinə təsir edir.

İndi isə statistikaya əsaslanaraq psixi və fiziki anormallıq yaşayan şəxslərin daha çox hansı cinayətləri törətdiyinə nəzər yetirək:

✚ Şizofreniya: xuliqanlıq, qəsdən adam öldürmə

✚ Alkoqolizm: xuliqanlıq, soyğunçuluq, quldurluq

✚ Narkomaniya: xuliqanlıq, qəsdən adam öldürmə, oğurluq

✚ Mərkəzi sinir sistemində xəsarətlər, psixopatiya: qəsdən adam öldürmə, quldurluq, soyğunçuluq, zorlama [7]

Amerikanın Cornell Universiteti nəzdindəki Cornell Hüquq Məktəbi cinayəti qanunla cəzalandırılan bir davranış olaraq təyin etmişdir. Bu, mahiyyət etibarilə etik cəhətdən pis sayılan davranışları və ictimai işlərə mane olma xüsusiyyətinə görə qanunla qadağan edilmiş davranışları əhatə edir. Təəssüf ki, cinayət insan cəmiyyətinin qaçılmaz hissəsidir.

Bəzi insanların cinayi davranışlara digərlərinə nisbətən daha çox meyilli olduğunu görəcəyik, lakin önəmli bir sual ərsəyə gəlir, "niyə?". Qüsurlu varlıqlar olaraq, həyatımız boyu bizi bugünkü kimliyimizə çevirən bir çox fərqli şeydən təsirlənirik. Belə ki, birinin cinayət fəaliyyətinə necə meyl etdiyini göstərə biləcək, üst-üstə düşən amillər olmalıdır. Bununla biz, insanı hüquqazidd əməl törətməyə sürükləyən məqamların siyahısını tərtib edə bilərik. Sadəcə anlamaq lazımdır ki, çox vaxt bu amillər əsas səbəblər deyil, yalnız cinayətin törədilməsinə kömək edir. Bu amilləri bilmək bütövlükdə cəmiyyətə daha çox cinayətlərin baş verməsinin qarşısını almağa kömək edə bilər. [11]

Yoxsulluq - Bəzi insanların niyə cinayətə üz tutmasının başlıca səbəbidir. Bir çox hüquq və imtiyazlardan məhrum olmaq, insanın daha yaxşı rahatlıq səviyyəsinə nail olmaq istəyi, hətta cəza qaçınılmasa belə, çox şeyə sövq edə bilər. Yoxsul insanlar resursları olmadığına görə yoxsul qalmağa meyillidirlər və buna görə də özlərini vəziyyətdən çıxarmaq üçün imkanlar yarada bilmirlər. Nəticəsi isə cinayətə üz tutmaq olur.

Təhsilin olmaması: Təhsilin olmaması insanın hüquqazidd əmələ meyilli olması ilə əlaqələndirilir. Təhsilin insanları cinayətdən necə uzaqlaşdırma biləcəyini sübut edən birbaşa əlaqə də yoxdur. Lakin bəzi tədqiqatlar daha yüksək təhsil səviyyəsinə malik olmağın ümumilikdə müsbət münasibət və davranışları gücləndirə biləcəyi ideyasından istifadə edərək cinayətlərin qarşısının alınmasında təhsilin faydalarını təsdiqləyir. Təbiidir ki, natamam və ya təhsili olmayan şəxslərin məqsədsiz şəkildə yaşam tərzləri və enerjilərini daha az məhsuldar fəaliyyətlərə sərf etməkləri, elm yaxud bu kimi digər məşğuliyyəti

olan insanlara nisbətən daha çox cinayi davranışlara meyl etmələrinə gətirib çıxaracaq.

İşsizlik: Statiskaya nəzər yetirdikdə aydın olur ki, işsizlər və çox aşağı əməkhaqqı alanlar daha çox cinayət törədirlər. İşləyən şəxslər öz ehtiyacları üçün qazanırlar və tez-tez öz işləri ilə məşğul olurlar ki, bu da onların cinayəti planlaşdırmaq və törətmək üçün daha az vaxtının olması deməkdir. İşsizlərin və aşağı əməkhaqqı alanların isə resursların çatışmazlığı və müəssisələrin təyin etdiyi ədalətsiz maaş dərəcələrindən dolayı qanunu pozmaq üçün daha çox səbəbləri var.

Alkoqol və narkomaniya: Alkoqol, narkotik və psixotrop maddələrdən istifadə, şübhəsiz ki, cinayət əməlləri ilə əlaqələndirilir. Hansı ki, bu barədə yuxarıda da ətraflı izah təqdim etdik. Cornell Hüquq Məktəbi, həmçinin digər amillər sırasında zəif ətraf mühit, sosial qruplar, uşaqlıqda alınan travmalarını qeyd etmişdir. [12]

Texas Universitetinin tədqiqatlarında şəxsin cinayət törətməsinə səbəb ola biləcək amillər sırasında şəxsiyyət pozuntuları xüsusi olaraq qeyd olunur. Belə ki:

Şəxsiyyət pozuntuları: 2017-ci ildə tədqiqatçılar 114 qadın və 114 kişidən ibarət 228 məhbusun təsadüfi seçilməsi ilə bir araşdırma apardılar. Sınaq subyektləri arasında qadınların 87,3 faizində, kişilərin isə 83,3 faizində cinayət törətdikləri zaman şəxsiyyət pozuntusu olub. Çoxsaylı şəxsiyyət pozuntuları bir insanın cinayət törətmə ehtimalına təsir göstərsə də, aşağıdakı pozuntular ən çox cinayət törətmiş insanlarda müşahidə olunur:

- ✚ Ağır depressiya
- ✚ Asılı şəxsiyyət pozuntusu
- ✚ Antisosial şəxsiyyət pozuntusu
- ✚ Borderline şəxsiyyət pozuntusu
- ✚ Travma

Bəs uşaqlıq travması ilə cinayət davranışı arasında birbaşa əlaqə varmı? Tədqiqatlar göstərir ki, uşaq fiziki zorakılıq, laqeydlik və ya bir dostunun və ya ailə üzvünün başqasının əli ilə ölümünə şahidi olmaq kimi həyatını dəyişdirən bir təcrübəyə məruz qaldıqda, bunun nəticələri uzunmüddətli ola bilər. Bəzən paranoid düşüncə kimi travma əlamətləri yetkinlik yaşına qədər davam edir və qurbanları cinayət fəaliyyətinə cəlb edə bilər. Yeni yetmənin təkrar zorakılığa məruz qalması kimi davamlı travmalarla bu ehtimal artır.

Bundan əlavə, Amerikanın Milli Ədliyyə İnstitutu bildirir ki, fərdlər uzun müddətli travma keçiriblərsə və emosional uzaqlaşmanı mübarizə mexanizmi kimi qəbul ediblərsə, təkrar cinayət törətmək ehtimalı daha yüksəkdir. Duyğularından uzaqlaşaraq, onlar keçmiş travmaların emosional təsirindən, habelə cinayət törətməklə bağlı hisslərdən qəsdən ayrıla bilərlər. [13]

2015-ci ildə ABŞ-da dəmir barmaqlıqlar arxasında təxminən **1,3 milyon** insan var idi. Bu rəqəmin əhəmiyyətli bir hissəsi, əsasən, qeyri-zorakı cinayətlərə (daha çox oğurluq) və narkotiklə əlaqəli cinayətlərə görə cəza çəkənlərdir. Bəs, niyə narkotik maddə asılılığı problemi olan bir çox insan həbs olunur? Asılılıq beyinə təsir edir və onun funksionallığını dəyişir, insanların düşüncə tərzini, dünyanı qavrayışını və davranışlarını dəyişməyə səbəb olur. Bəzən insanın aludəçiliyi onu məişət zorakılığı və oğurluq kimi zərərli və qeyri-qanuni hərəkətlər etməyə sövq edir. [12]

Nəticə

Müasir dünyada cinayətkarlığın mövcudluğu, xarakteri və səviyyəsi, cinayətin və müxtəlif növ cinayətlərin strukturu və dinamikası bir-biri ilə əlaqəli sosial, iqtisadi, fərdi-psixofizioloji, təşkilati, texniki, demoqrafik, ideoloji və digər xarakterli hadisələr və proseslərdir. Bu vəziyyət bütöv bir səbəb və şərtlər kompleksindən yaranır.

Cinayətkar şəxsiyyətin psixoloji strukturunun, onun tədqiqi istiqamətlərinin, cinayətkar şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi cinayət törədərkən şəxsin anlaqlı və anlaqsız vəziyyətdə olduğunu müəyyən etməyə, o cümlədən cinayət işi barəsində daha dolğun məlumatlar əldə etmək üçün məhkəmə və istinaq orqanlarına kömək edir.

Cinayətlərin səbəbləri bütün yaşlardan, millətlərdən, dövlətlərdən və hüquq sistemlərindən yarana bilən sonsuz və qalıcı nəticələrə gətirib çıxarır. Ona görə də cinayətin kökünün tamamilə kəsilməsinin mümkünlüyündən danışmağa əsas yoxdur və utopikdir. Bu neqativ sosial-hüquqi hadisənin baş verməmək mümkünlüyü realıqdan uzaqdır. Eyni zamanda, cinayətkarlıqla mübarizə aparmaq, cinayətkar davranışın qarşısını almaq, cinayət mühitində profilaktik təsirləri azaltmaqla cinayəti məhdudlaşdırmaq, kriminal inkişafın mənfi

meyllərini azaltmaq və hətta minimuma endirmək mümkündür və lazımdır.

Cinayət törədənin daha fundamental araşdırılması, elmi-nəzəri və təcrübi problemlərinin daha uzunmüddətli, sistemli şəkildə tədqiq olunması üçün “Kriminoloji şəxsiyyət” adlı kriminoloji silsiləyə aid olan fənnin təhsil müəssisələrində tədrisi edilməsi artıq günümüzün tələbi kimi görünür. Həmçinin kriminoloji viktimologiya, siyasi kriminologiya, ailə kriminologiyası, iqtisadi kriminologiya və s. İstiqamətlərin metodoloji, nəzəri bazası artıq kriminologiya elminin nəzdində formalaşmaqdadır.

Onu da nəzərə çatdırmaq ki, cinayətkar şəxsiyyətini formalaşdıran amilləri azaltmaq, habelə cinayətkar şəxsiyyətin qarşısının alınması üçün təhsil, ailə dəyərlərinin gücləndirilməsi, psixoloji dəstək sistemlərinin qurulması, sosial-iqtisadi şəraitin yaxşılaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Əlbəttə ki, bu istiqamətdə həyata keçirilən sistemli tədbirlər, layihələr daha sağlam cəmiyyətin formalaşmasına, cinayətkarlıq səviyyəsinin azalmasına dəlalət edir.

Təkliflər: Cinayətkar şəxsiyyətin formalaşmasına əngəl olmaq, cinayətkarlığın qarşısını almaq üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi təklif kimi irəli sürülür:

1. Ailə və sosial təminatın gücləndirilməsi:

• Ailə institutunun qorunması və dəstəklənməsi üçün xüsusi proqramlar təşkil olunması, layihələrin həyata keçirilməsi gərəkli hesab olunur. Ailələrə sosial-psixoloji dəstək göstərilməlidir. Valideynlərin övladları ilə düzgün ünsiyyət qurması, doğru qaydada tərbiyələndirməsi, nəzarətin gücləndirilməsi üçün maarifləndirmə işləri aparılmalıdır. Hansı ki, bu istiqamətdə məktəblərdə də seminarlar, təlimlər həyata keçirilə bilər.

• Maddi çətinliklərdən əziyyət çəkən ailələr üçün sosial yardım proqramlarının gücləndirilməsi bu və digər mənfi halların qarşısının alınmasına böyük təsir göstərəcəkdir.

2. Təhsil və maarifləndirmə:

• Təhsilin əlçatanlığı artırılmalı və bütün təbəqələr üçün bərabər imkanlar yaradılmalıdır. Uşaqlıqdan etibarən dəyərlər və sosial məsuliyyət mövzuları üzrə maarifləndirici proqramlar tətbiq olunmalıdır.

• Təhsil sistemində psixoloji dəstək xidmətləri təşkil olunmalıdır.

• Daha erkən yaşda uşaqların problemləri aşkar edilərək yardımın dərhal göstərilməsi gələcək problemlərə baryer rolunu oynayacaqdır.

3. Psixoloji yardım və reabilitasiya proqramları:

• Potensial risk qruplarına daxil olan şəxslər üçün pulsuz psixoloji yardım və reabilitasiya xidmətləri təşkil olunması cəmiyyət üçün daha təhlükəsiz yaşayış və edər.

• Habelə uşaqlıq dövründə travma yaşayan şəxslər üçün xüsusi dəstək proqramlarının həyata keçirilməsi həm fərd üçün, həm gələcək üçün daha sağlam yaşam, mühit deməkdir.

4. Hüquq sisteminin gücləndirilməsi:

• Hüquq-mühafizə orqanlarının nəzarətinin daim gücləndirilməsi və qanunların icrasında obyektivliyin təmin edilməsi ən önəmli məqamlardan biridir. Törədilən hüquqazidd hərəkətlərə (hərəkətsizliklərə) görə sanksiya tətbiq edilməsi mütləqdir.

5. Cinayətkar qrupların təsirindən uzaq tutma:

• Gənclərin mənfi təsirlərdən uzaq tutulması üçün idman, mədəniyyət və incəsənət və s. sahələrdə məşğuliyyət imkanları yaradılmalıdır.

• Cinayətkar qrupların, qeyri-qanuni fəaliyyətlərin aşkarlanması və qarşısının alınması üçün ictimai nəzarət və hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlığının möhkəmlənməsi yolunda addımlar gücləndirilməlidir.

6. Medianın rolunun gücləndirilməsi:

• Media vasitəsilə cinayətkarlığın mənfi nəticələri və qanunun aliliyi mövzularında maarifləndirmə işləri aparılmalı, yayımlanmalıdır.

• Mədəniyyət və dəyərlərin gücləndirilməsi məqsədilə ictimai kampaniyalar təşkil olunmalıdır.

Cinayətkar şəxsiyyətlərin formalaşmasını azaltmaq üçün çoxşaxəli yanaşma tələb olunur. Həm fərdi, həm də sistemli səviyyədə tədbirlərin həyata keçirilməsi, sağlam və təhlükəsiz bir cəmiyyətin qurulmasına mühüm töhfə verə bilər. Bu tədbirlər həm cinayətkarlığın azalmasına, həm də insanların həyat keyfiyyətinin artmasına xidmət edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Cabbarov R.V. Hüquq psixologiyası (B.H.Əliyev və K.R.Əliyeva ilə müştərək). Bakı: 2012.
2. N.Əliyev, V.Mansurov. Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016.
3. N.Əliyev, V.Mansurov. Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sxemlərdə). Bakı, 2017.
4. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərs vəsaiti, Bakı, 2012.
5. Poznişev S.V. Kriminal psixologiya: Cinayətkar tiplər. Davranış subyekti kimi şəxsiyyətin, o cümlədən cinayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji tədqiqi haqqında /Azərbaycan dilinə çevirən h.ü.f.d. Elsevər Muradov. "ALMİU" nəşriyyatı. Bakı, 2012. 388 s.
6. V.Mansurov. Cinayətkarın şəxsiyyəti və fərdi kriminal davranışı. Bakı 2021.
7. В.Н.Бурлаков, Н.М.Кропачев. Криминология. Санкт-Петербург, 2002. Учебник. стр. 72-73
8. Ai Nhi, P. (2022). Some theories on the process of forming the criminal's personality. International Journal of Health Sciences.
9. Walden University, bachelors-programs criminal-justice/resource/what-influences-criminal-behavior
10. <https://microdestek.com.tr/suc-davranisini-etkileyen-faktorler.html>
11. <https://usaprojects.org/criminals-mind-what-triggers-behavior/>
12. <https://online.utpb.edu/about-us/articles/criminal-justice/the-psychology-of-criminal-behavior-understanding-the-mind-of-offenders/>
13. <https://nij.ojp.gov/topics/articles/examinin-g-relationship-between-childhood-trauma-and-involvement-justice-system>

Лейла Аслан ВИДАДИ

Западно-Каспийский Университет,
Юридическая Психология, Магистр, II курс
E-mail: leyla.v.aslan@gmail.com

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА**Резюме**

Формирование и развитие личности – длительный и сложный процесс. В статье содержится подробная информация о событиях, произошедших в этом процессе. В этом процессе внутренние и внешние факторы, биологические и социальные факторы часто взаимодействуют друг с другом, причем роль каждого фактора меняется на каждом этапе развития каждого человека. В ходе жизни люди приобретают жизненный опыт, убеждения, привычки и наоборот, принимая что-либо, личность также опирается на социальные нормы, регулирующие их поведение. Мало того, они внутренне полагаются на свой собственный опыт, чтобы оценить, принять или отвергнуть свое окружение. Таким образом, этот процесс всегда связан с самооценкой и самосознанием каждого человека и связан с процессом самообразования и самосовершенствования личности. Личность никогда не является законченным, завершенным понятием, а представляет собой процесс, требующий постоянного совершенствования...

Ключевые слова: преступник, личность, криминолог, преступное поведение, противоправное деяние

Leyla Aslan VİDADI

Western Caspian University, Legal Psychology, Master, II course

E-mail: leyla.v.aslan@gmail.com

FACTORS AFFECTING THE FORMATION OF THE PERSONALITY OF THE CRIMINAL

Summary

The formation and development of personality is a long and complex process. The article contains detailed information about the events that took place in that process. In that process, internal and external factors, biological and social factors often interact with each other, and the role of each factor changes at each stage of each person's development. In the course of life, people acquire life experiences, beliefs, habits, and vice versa, while accepting anything, personality is also based on social standards to regulate their behavior. Not only that, but they rely inwardly, on their own experiences, to evaluate, accept, or reject their surroundings. Thus, this process is always related to the self-evaluation and self-awareness of each person and is associated with the process of self-education and self-improvement of the personality. Personality is never a finished, completed concept, but a process that requires constant improvement...

Key words: *criminal, personality, criminologist, criminal behavior, illegal act.*

Daxil olub: 02.09.2024